

Αρμενιστής

Τόμ. 1, Αρ. 1 (2023)

Αρμενιστής

ΠΕΝΤΕ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ 1922
ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ

Μάριος Αθανασόπουλος

Copyright © 2023, Μάριος Αθανασόπουλος

Άδεια χρήσης <https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-nd4/#>.

Εκατοντάδες Έλληνες στην προκυμαία της φλεγόμενης Σμύρνης (Φωτ. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα)

Μάριος Π. Αθανασόπουλος

ΠΕΝΤΕ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ 1922 ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ

Εχουμε μήπως αναρωτηθεί τι θα συνέβαινε αν κάποια γεγονότα-σταθμοί στην ιστορία του ανθρωπίνου γένους είχαν διαφορετική έκβαση από αυτήν που τελικά είχαν; Αν –για παράδειγμα– η Κωνσταντινούπολη δεν είχε υποκύψει στην οθωμανική πλημμυρίδα το 1453 ή αν η γαλλική επανάσταση (ή η αμερικανική, η ρωσική, η ελληνική) δεν είχε γίνει ποτέ; Θα ήταν ίδιος ο κόσμος μας;

Είναι γεγονός πως οι άνθρωποι από πολύ παλιά μαγεύονται με την ιδέα της ανατροπής των ιστορικών δεδομένων. Προσπαθούν να εισαγάγουν –ενίοτε με απλοϊκό τρόπο– μια άλλη οπτική στην ιστορία, σταθμίζοντας κατά το δοκούν τα δεδομένα και διυλίζοντάς τα μέσα από την προσωπική τους οπτική. Το γεγονός μπορεί να είναι ιδιαίτερα ελκυστικό στον δημόσιο κυρίως διάλογο και να προκαλεί έντονες συζητήσεις και ενίοτε διαξιφισμούς, ωστόσο, αν απουσιάζει η εις βάθος ιστορική γνώση, οδηγεί τις περισσότερες φορές σε εσφαλμένα συμπεράσματα. Αυτό συμβαίνει κυρίως επειδή η εικόνα που έχουμε για τα ιστορικά γεγονότα είναι στατική και αντικατοπτρίζει συχνά τις μύχιες σκέψεις και επιδιώξεις μας, οι οποίες συχνά βρίσκονται στην απέναντι όχθη από την ιστορική πραγματικότητα.

Οι επαγγελματίες ιστορικοί, φοβούμενοι την εκτροπή του ιστορικού λόγου σε ατέρμονες θεωρητικές συζητήσεις για το τι θα συνέβαινε εάν ένα ιστορικό γεγονός είχε διαφορετική κατάληξη, κατατάσσουν ως επί το πλείστον αυτή την αντίληψη εκτός ιστορικού αντικειμένου, υποστηρίζοντας πως η προσθήκη της φαντασίας στον χώρο της ιστορίας, περισσότερο βλάπτει, παρά ωφελεί (Κ. Jenkins, R. Skidelsky κ.ά.). Η θέση αυτή ασφαλώς δεν είναι απόλυτη, όπως και κάθε τι στην ιστορία δεν είναι απόλυτο. Ο Hayden White για παράδειγμα, στο έργο του «*Topics of Discourse*», σημειώνει emphaticά: «*Πώς αλλιώς μπορεί να καταστεί αντικείμενο παρουσίασης οτιδήποτε αφορά το παρελθόν, το οποίο εξ ορισμού περιλαμβάνει γεγονότα, διαδικασίες, δομές, και κάθε λογής άλλα στοιχεία, που δεν μπορούμε πλέον να αντιληφθούμε...παρά μέσω της φαντασίας;*». Παρόμοιες απόψεις θα

βρει κανείς και στο Schools Council History Project («A New Look at History») που επιμένει ότι μολονότι «η φαντασία πρέπει να πειθαρχεί στις διαθέσιμες μαρτυρίες», αν θέλουμε, κάθε μαθητής, (όπως και κάθε ιστορικός) «να καταλάβει τις αιτίες...για τις οποίες όλοι οι άνθρωποι που συμμετείχαν σε ένα συγκεκριμένο γεγονός έδρασαν κατά τον τρόπο που έδρασαν...τότε ο μαθητής οφείλει να είναι σε θέση να διεισδύει στο μυαλό και τα αισθήματά τους και να εκφέρει κρίσεις για τις διαφορετικές συμπεριφορές που είχαν εκδηλώσει, χωρίς απαραίτητα να επιδοκιμάζει τις προθέσεις τους. Η ιστορία απαιτεί την εξάσκηση της φαντασίας...». Ο Husbands από την πλευρά του («What is History Teaching? Language, ideas and meaning in learning about the past», ελληνική έκδοση: «Τι σημαίνει διδασκαλία της ιστορίας; Γλώσσα, ιδέες και νοήματα») σημειώνει με μετριοπάθεια ότι δεν μπορούμε να υποτιμήσουμε τα επιχειρήματα που εκφράζονται από τους ιστορικούς που προτιμούν την απουσία του φαντασιακού πεδίου από την ιστορική πρακτική, ωστόσο «μπορούμε να τα αντιμετωπίσουμε, αν αναλογιστούμε ξανά τη σχέση μεταξύ ιστορίας και μυθοπλαστικών περιγραφών του παρελθόντος. Οφείλουμε να μελετούμε προσεκτικά τον τρόπο με τον οποίο ζητάμε από τους μαθητές και τις μαθήτριές μας να εξασκήσουν τη φαντασία τους με τη συγκρότηση εκδοχών του παρελθόντος, εξετάζοντας τις διανοητικές διαδικασίες που αφορούν την κατανόησή του με τη βοήθεια της φαντασίας».

Στο πλαίσιο αυτό, πειθαρχώντας προφανώς στις διαθέσιμες μαρτυρίες που υπάρχουν αλλά και στην κοινή λογική, θα ήταν ενδιαφέρον να μελετήσουμε μια σειρά από ιστορικές υποθέσεις που αφορούν την περίπτωση της μεγαλύτερης περιπέτειας του νεώτερου ελληνισμού, τη μικρασιατική εκστρατεία και την καταστροφή που την ακολούθησε το 1922.

Η πρώτη ιστορική υπόθεση που θα μπορούσε να θέσει κάποιος, αφορά τη στάση του Ελ. Βενιζέλου στο όλο ζήτημα. Τι θα συνέβαινε αν ο έλληνας πρωθυπουργός, σταθμίζοντας την προφανή στρατιωτική (και όχι μόνο) αδυναμία της χώρας να εκστρατεύσει στην αχανή για τα ελληνικά δεδομένα Μ. Ασία, αρνούνταν να δεχθεί τις προτάσεις των Συμμάχων και να κάνει το τολμηρό βήμα προς την Ανατολή; Ποια δηλαδή θα ήταν η τύχη του μικρασιατικού ελληνισμού στην περίπτωση που ο ελληνικός στρατός δεν αποβιβαζόταν στην Σμύρνη το 1919; Θα διατηρούσε την έντονη παρουσία του στην περιοχή ή θα είχε την τύχη των ελληνικών πληθυσμών της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου, της Τενέδου και άλλων περιοχών που άκμασε κάποτε ο ελληνισμός;

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό, εκτός από ιστορικές, έχει και μια σειρά από άλλες παραμέτρους· γεωπολιτικές, οικονομικές κ.ά. και οφείλει (όπως και κάθε ιστορική υπόθεση) να λάβει υπόψη της το προφανές γεγονός πως στη «σκακιέρα» υπάρχει και η

Τουρκία, όπως υπάρχει και ο διεθνής παράγοντας. Κάθε κίνηση σε αυτή τη «σκακιέρα» προκαλεί μία αντίστοιχη κίνηση από την άλλη πλευρά, την οποία συχνά δεν έχουμε προβλέψει. Η «διαγωγή» ωστόσο της Τουρκίας, όχι μόνο απέναντι στους ελληνικούς πληθυσμούς, αλλά και σε πολλούς άλλους διαχρονικά, δεν προσφέρεται για παρερμηνείες: Ο μικρασιατικός ελληνισμός, σε περίπτωση που ο Βενιζέλος είχε αρνηθεί να τον συνδράμει το 1919, θα είχε με βεβαιότητα την τύχη του ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης, της Κύπρου, των Αρμενίων, των Κούρδων και τόσων άλλων εθνοτήτων, δηλαδή την άμεση ή τη σταδιακή εξαφάνισή του. Όπως πολύ ξεκάθαρα είχε επισημάνει μπροστά στους ίδιους τους Τούρκους ο τότε πρωθυπουργός της Γαλλίας Κλεμανσώ εκ μέρους των Συμμάχων: «Δεν υπήρξε περίπτωση στην Ευρώπη, στην Ασία και στην Αφρική κατά την οποία η εγκαθίδρυση τουρκικής εξουσίας να μην είχε ακολουθηθεί από μείωση της ευημερίας και πτώση του πολιτισμικού επιπέδου, ούτε οι Τούρκοι είχαν επιδείξει ικανότητα να αναπτύξουν κατά την ειρηνική περίοδο όσα κέρδιζαν στον πόλεμο» (βλ. Henry Howard, *The Partition of Turkey. A Diplomatic History 1913-1923*, Howard Fertig, New York 1966, σ. 237).

Η δεύτερη ιστορική υπόθεση έχει να κάνει με την απόφαση του Βενιζέλου να διεξαγάγει εκλογές τον Νοέμβριο του 1920. Πολλοί πιστεύουν πως δεν θα έπρεπε να ριψοκινδυνεύσει τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή κάτι τέτοιο. Άλλοι πάλι ισχυρίζονται πως εν γνώσει του προκήρυξε εκλογές· για να τις χάσει και να αποσείσει από πάνω του τη διαφαινόμενη ήττα. Τι θα συνέβαινε αν ο Βενιζέλος αποφάσιζε –για «σοβαρούς εθνικούς λόγους»– να μην προκηρύξει τις εκλογές τότε αλλά αργότερα;

Ο Βενιζέλος είναι γεγονός πως είχε την απόλυτη εξουσία να πράξει όπως επιθυμούσε. Ωστόσο πίστευε πως εκείνη η χρονική στιγμή ήταν η καταλληλότερη γι' αυτόν: στην εσωτερική πολιτική σκηνή λειτουργούσε σχεδόν χωρίς αντιπάλους (οι περισσότεροι βρίσκονταν εξόριστοι εκτός Ελλάδος), ενώ οι αδιαμφισβήτητες επιτυχίες του στο εξωτερικό, τον καθιστούσαν λαϊκό ήρωα, εφάμιλλο, ίσως και ανώτερο, του δημοφιλούς βασιλιά Κωνσταντίνου (ο οποίος είχε επίσης εξωσθεί από τον θρόνο). Επιπλέον, οι εκλογές έπρεπε να διεξαχθούν το συντομότερο, διότι μια ακόμη καθυστέρηση θα αποτελούσε αναμφίβολα, συνταγματική εκτροπή που δεν θα μπορούσε πλέον να δικαιολογήσει στα μάτια του λαού και των Συμμάχων. Στη συνείδηση του Βενιζέλου δηλαδή, ενός δημοκράτη εκ πεποιθήσεως και όχι εξ ανάγκης, η σταδιακή αποκατάσταση της δημοκρατικής ομαλότητας ήταν επιτακτική. Διαφορετικά θα βαλλόταν πανταχόθεν και ενδεχομένως αυτό να έθετε εν αμφιβόλω το σπουδαίο εγχείρημα που είχε ξεκινήσει στη Μ. Ασία. Κι αυτό δεν θα δεχόταν ποτέ ο κρητικός πολιτικός να του το προσάψουν.

Η τρίτη ιστορική υπόθεση αφορά το αντίπαλον δέος, τη φιλοβασιλική κυβέρνηση με προεξάρχοντα τον Δημ. Γούναρη. Αν οι φιλοβασιλικοί πολιτικοί που επικράτησαν μετά τις εκλογές του 1920 δεν έσπευδαν να επαναφέρουν τον βασιλιά Κωνσταντίνο με ένα δημοψήφισμα-παρωδία, μήπως ο ρους της ιστορίας του μικρασιατικού ελληνισμού ήταν διαφορετικός;

Στην Ελλάδα, που ο θεσμός της βασιλείας δεν υπήρξε ποτέ ιδιαίτερα δημοφιλής, οι περισσότεροι θα συμφωνούσαν με την άποψη πως η απόφαση της επανόδου του εξόριστου βασιλιά στην Ελλάδα υπήρξε η βασική αιτία της αλλαγής στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων στο μικρασιατικό ζήτημα. Ωστόσο το γεγονός αποτελεί περισσότερο έναν μύθο, παρά μία πραγματικότητα. Η διαφοροποίηση στην πολιτική της Γαλλίας και της Ιταλίας και η σταδιακά ουδέτερη στάση της Βρετανίας, είχαν ξεκινήσει πολύ νωρίτερα, όπως αποδεικνύεται από τα επίσημα έγγραφα των χωρών αυτών. Αναζητούσαν απλώς μια βολική αφορμή για να επισημοποιήσουν αυτή τους τη στροφή. Θα ήταν εξάλλου αφελές να πιστεύουμε πως μια σοβαρή υπερδύναμη θα μπορούσε να ασκεί εξωτερική πολιτική όχι με βάση τα συμφέροντά της, αλλά με βάση τις επιθυμίες της.

Συναφής με την προηγούμενη, είναι και η τέταρτη ιστορική υπόθεση· τι θα συνέβαινε αν οι Μεγάλες Δυνάμεις διατηρούσαν αμείωτη την υποστήριξή τους προς τη μικρή Ελλάδα; Θα μπορούσε η Ελλάδα να διατηρήσει τη Μικρά Ασία; Το ερώτημα αυτό είναι αρκετά πολύπλοκο, αλλά καίριο. Χρειάζεται γνώσεις όχι μόνο ιστορικές και πολιτικές, αλλά και στρατιωτικές και προκαλεί ακόμα και σήμερα διχογνωμίες στην επιστημονική κοινότητα. Μία επισταμένη ματιά σε ένα σύνολο παραγόντων, αρκεί να μας οδηγήσει στο (όχι και τόσο ασφαλές) συμπέρασμα πως η ελληνική στρατιωτική παρουσία στη Μ. Ασία δεν ήταν δυνατόν να διατηρηθεί επί μακρόν για πολλούς λόγους (οικονομικούς, πολιτικούς, διπλωματικούς, στρατιωτικούς, κοινωνικούς κ.ά.) χωρίς την αποτελεσματική και μόνιμη ενίσχυση των Μ. Δυνάμεων. Ποια όμως μεγάλη δύναμη θα δεχόταν να υποβληθεί σε θυσίες πρωτίστως σε ανθρώπινο δυναμικό, και δευτερευόντως σε οικονομικό, στρατιωτικό, πολιτικό κ.ο.κ. επίπεδο για χάρη της μικρής Ελλάδας και το κυριότερο, κόντρα στα συμφέροντά της; Ειδικά η Βρετανία εκείνη την εποχή ήταν μία αυτοκρατορία στην οποία όπως έλεγαν με καμάρι οι πολίτες της: «ο ήλιος δεν δύει ποτέ», αφού ήταν απέραντη και εκτεινόταν από τη Δύση ως την Ανατολή. Ήταν επιπλέον και μια ισχυρή μουσουλμανική δύναμη (αυτό το παραβλέπουμε στην Ελλάδα), αφού περιελάμβανε στους κόλπους της ισχυρούς μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Αν φανταστούμε τώρα έναν παγκόσμιο χάρτη μπροστά μας ο οποίος δείχνει μεταξύ άλλων και τους δρόμους από τη Δύση στην Ανατολή που χρησιμοποιούσε η Μ. Βρετανία, θα διαπιστώσουμε ότι στις χερσαίες επικοινωνίες

ορθωνόταν μπροστά της η Τουρκία. Όταν η Τουρκία συμμαχόταν με τη Ρωσία (Σοβιετική Ένωση εκείνη τη χρονική στιγμή), δημιούργησε αυτομάτως ένα νέο «σινικό τείχος», το οποίο η Βρετανία δεν μπορούσε να διανοηθεί, ούτε και να ανεχθεί. Αποτελούσε δηλαδή ζωτικής σημασίας επιλογή γι' αυτήν η αλλαγή στάσης για να διασπάσει την «ανίερη» συμμαχία των διεθνιστών της Σοβιετικής Ρωσίας με τους εθνικιστές Τούρκους του Κεμάλ.

Η επόμενη ιστορική υπόθεση, πέμπτη κατά σειρά, θίγει το ζήτημα των στρατιωτικών επιχειρήσεων και της ατυχούς –όπως αποδείχθηκε– εμπνεύσεως της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας να διατάσσει διαρκώς την προέλαση του ελληνικού στρατού στο εσωτερικό της Μ. Ασίας χωρίς αποτέλεσμα. Τι θα γινόταν αν δεν προήλαυε ο ελληνικός στρατός στα βάθη της Ανατολίας; Μήπως τελικά έβγαινε κερδισμένος; Οι στρατιωτικοί είναι κάθετα αντίθετοι σ' αυτό. Ο Μεταξάς για παράδειγμα, ο οποίος ως πολιτικό υποκείμενο υστερούσε εμφανώς, ως στρατιωτικός νους όμως ήταν ιδιαίτερα οξυδερκής, είχε εκδηλώσει την πλήρη διαφωνία του με την εκστρατεία, επειδή θεωρούσε στρατιωτικά ανέφικτη τη διατήρηση επί μακρόν των παραλίων της Μ. Ασίας, ευρισκομένων μάλιστα σε έναν εχθρικό περίγυρο. Να προσθέσουμε εδώ πως σε περίπτωση διατήρησης της Σμύρνης και της περιφέρειας γύρω απ' αυτήν από ελληνικής πλευράς, το μέγα οικονομικό της πλεονέκτημα θα έπαυε, αφού κύρια πλουτοπαραγωγική πηγή για την πόλη και τους εύπορους κατοίκους της, ήταν η διακίνηση εμπορευμάτων από την Ανατολία προς τη Δύση και τανάπαλιν. Αν αυτός ο εμπορικός διάδρομος εξέλειπε, η Σμύρνη θα έπεφτε σε οικονομικό μαρασμό και διεθνή ανυποληψία.

Θα μπορούσαμε οπωσδήποτε να προσθέσουμε και πολλά ακόμη «αν» στην ιστορία της μικρασιατικής εκστρατείας και καταστροφής. Θα περιοριστούμε ωστόσο σε αυτά τα πέντε, θεωρώντας πως πρόκειται για τα πιο βασικά, με μία επισήμανση για το τέλος: Η δεκαετία από το 1912 ως το 1922 είναι για τον ελληνικό λαό και τις ηγεσίες του, το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα για μίμηση, αλλά ταυτόχρονα και για αποφυγή. Οι πέντε ιστορικές υποθέσεις που επιλέξαμε, το επιβεβαιώνουν αυτό με τον καλύτερο τρόπο.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελομάτης Χρ., *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας (Το Έπος της Μικράς Ασίας)*, Αθήναι 1963.

Anderson M.S., *The Eastern Question, 1774-1923*, New York 1966.

Ασπρέας Γ., *Πολιτική Ιστορία Νεωτέρας Ελλάδος*, 3 τ., Αθήναι 1922-1930.

Δαφνής Γρ., *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων*, 2 τ., Αθήναι 1954-55.

Δεσποτόπουλος Αλ., «Η Μικρασιατική καταστροφή», *ΙΕΕ*, τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 200-233.

- Horton G., *Η Κατάρρα της Ασίας*, μτφρ. Γ. Τσελίκας, εκδ. The Bobbbs - Merril Company, Indianapolis 1926.
- Husbands C., *What is History Teaching? Language, ideas and meaning in learning about the past*, Open University Press, 1996 (ελληνική έκδοση: *Τι σημαίνει διδασκαλία της ιστορίας; Γλώσσα, ιδέες και νοήματα*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2000.
- Housepian M., *Smyrna 1922, the Destruction of a City*, London 1972.
- Jenkins K., *Rethinking History*, Rutledge, Λονδίνο 1991.
- Lewis B., *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford 1968.
- Μαρκεζίνης Σ., *Πολιτική Ιστορία της Συγχρόνου Ελλάδος*, 4 τ., Αθήναι 1973-1978.
- Ριζάς Σωτ., *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2015.
- Σβολόπουλος Κ., *Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2009.
- Schools' Council, *A New Look at History*, Holmes Mc Dougall, Εδιμβούργο, 1976.
- Skidelsky R., *History as Social Engineering*, εφημ. *The Independent*, 1 Μαρτίου 1998.
- Smith M.L., *Ionian Vision, Greece in Asia Minor, 1919 - 1922*, London 1973.
- Toynbee A., *The Western Question in Greece and Turkey*, London 1922.
- Ψυρούκης Ν., *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1918-1923*, Αθήνα 1964.
- White H., *Topics of Discourse*, Johns Hopkins Press, Βαλτιμόρη 1978.